

ลักษณะเฉพาะของ สถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย

สมใจ นิ่มเล็ก

ก่อนที่สถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายที่ยังคงสภาพพอให้ศึกษาได้จะเสื่อมโทรม หรือได้รับการซ่อมจนผิดไปจากลักษณะเดิมหลังจากที่ซ่อมมาก่อนแล้ว ทั้ง ๆ ที่ได้รับการซ่อมมาโดยไม่ทราบว่กี่ครั้ง แต่การซ่อมในสมัยก่อนนั้นเป็นการซ่อมด้วยความศรัทธา ซ่อมแต่เพียงเล็กน้อย รูปแบบของเดิมยังพอให้ศึกษาและใช้เป็นแบบอย่างได้ ซึ่งการซ่อมในสมัยปัจจุบันอันเต็มไปด้วยผู้ วิชาการ รวมทั้งซ่อมตามระบบราชการนั้นเป็นการซ่อมทำให้เกิดความคงทนแต่ไม่คำนึงถึงรูปแบบของเดิมหรือศึกษาสถาปัตยกรรมในสมัยนั้นให้ถ่องแท้จึงทำให้เราไม่สามารถได้ทราบว่าลักษณะเฉพาะของพระอุโบสถพระวิหารในสมัยนั้น มีลักษณะเป็นอย่างไร ดังนั้นจึงขอแสดงลักษณะต่าง ๆ ทางสถาปัตยกรรมเท่าที่ได้ศึกษาไว้ก่อนการซ่อม และเท่าที่เหลือโดยยังมิได้รับการซ่อม และอาจเปรียบเทียบกับลักษณะรูปแบบในปัจจุบันที่ได้รับการซ่อมแซมแล้ว ในการแสดงลักษณะ

เฉพาะในที่นี้ เป็นการแสดงความคิดเห็นในฐานะของสถาปนิกที่มองงานสถาปัตยกรรมที่รวมทั้งรูปแบบโครงสร้าง การตกแต่ง ในบางจุดที่มองที่ศึกษาอาจผิดแผกจากความเชื่อเดิมที่ได้รับสืบทอดต่อกันมา ลักษณะเฉพาะที่เด่นชัดและยึดถือกันมากก็คือ เส้นทุกเส้นของฐานมีลักษณะอ่อนดกท้องข้างหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าท้องสำเภา ฐานที่ปรากฏของสถาปัตยกรรมสมัยนี้ที่เกี่ยวกับพระอุโบสถส่วนมากจะเป็นฐานบัว หรือฐานบัวลูกแก้ว การที่ฐานมีลักษณะดกท้องข้างนี้ทำให้ฐานของอาคารดูเป็นลักษณะที่ไม่สมบูรณ์นัก สำหรับด้านรีหรือด้านแปที่เรียกในสมัยปัจจุบันว่าด้านความยาวของอาคาร ขนาดขององค์ประกอบของฐานที่เป็นหน้ากระดานล่างจะมีส่วนแคบที่สุดตรงกึ่งกลาง อาคารบางหลังส่วนหน้ากระดานเกือบจะเป็นเส้นเดียวกับพื้นโดยรอบ ทั้งนี้เพราะเป็นอาคารขนาดใหญ่ ฐานอาคารทางด้านรีจึงมีความยาวมาก ส่วนด้านสีกัดหรือด้านหุ้มกลองเส้นการดกท้องข้างของฐานจะ

กำลังพอดีมีความสวยงาม ดังเช่นฐานของพระอุโบสถเก่าของวัดช่องนนทรีและวัดปราสาทจังหวัดนนทบุรี

การตกท้องช้างหรือท้องสำเภาของฐานอาคารสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาเป็นสิ่งบังคับและเป็นข้ออ้างสืบทอดกันมาว่าเป็นลักษณะของสถาปัตยกรรมตอนปลายโดยทั่วไป แต่เมื่อได้ศึกษาให้ลึกซึ้งโดยถ่องแท้แล้ว สถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายนั้นยังมีส่วนอื่นที่เป็นลักษณะเฉพาะและเด่นชัดอีก รวมทั้งยังเป็นจุดที่ทำความเชื่อมโยง ทำลายโครงสร้างทำลายจิตรกรรมฝาผนังภายในอีกด้วย

ดังนั้นจึงขอแสดงลักษณะเฉพาะแต่ละจุดของสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยยกตัวอย่างของพระอุโบสถวัดช่องนนทรี ย่านนาวากรุงเทพฯ และพระอุโบสถวัดปราสาท จังหวัดนนทบุรีและอาจคลุ่มาถึงพระอุโบสถของวัดใหม่เทพนิมิตร บางกอกน้อย กรุงเทพฯ ด้วย แต่พระอุโบสถของวัดใหม่เทพนิมิตรนี้ได้รับการเปลี่ยนแปลงหลังคาให้ผิดไปจากแบบของวัดช่องนนทรีและวัดปราสาทแล้วดังนี้

หลังคา

ทรงหลังคาของสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายของพระอุโบสถจะมีลักษณะดังนี้

ช้อน หลังคาของพระอุโบสถของวัดทั้งสองจะมีลักษณะการช้อน สองช้อน คือมีหลังคาสองชั้น

หลังคาส่วนหน้าและหลังของพระอุโบสถซึ่งเรียกว่าช้อนที่หนึ่ง หรือช้อนหนึ่งนั้น จะเป็นหลังคาที่คลุมพื้นของพระอุโบสถหนึ่งช่วงเสา คือส่วนที่เป็นมุขทั้งสองด้านหรือเป็นมุขด้านหน้าด้านเดียว ส่วนช้อนที่สองหรือช้อนสองนั้นจะเป็นส่วนหลังคาที่คลุมพื้นที่ใช้สอยภายในที่เหลือทั้งหมด

ดัด ดัดคือผืนของหลังคาแต่ละผืน หลังคาหนึ่งดัดคือผืนหลังคาหนึ่ง เริ่มตั้งแต่สันหลังคาจนถึงเชิงกลอนหรือจากเชิงกลอนบนถึงอีกเชิงกลอนหนึ่งที่อยู่ล่างลงมา สำหรับพระอุโบสถวัดช่องนนทรีกับวัดปราสาทจะมีความแตกต่างในเรื่องของดัดหลังคาดังนี้ ช้อนหนึ่งของทั้งสองพระอุโบสถด้านหน้าจะเหมือนกัน คือมีจำนวนสองดัด สำหรับช้อนที่สองนั้นทั้งสองพระอุโบสถก็มีลักษณะเหมือนกัน มีจำนวนสามดัดแต่ที่ผิดแปลกกันก็เฉพาะช้อนที่หนึ่งของด้านหลังพระอุโบสถวัดช่องนนทรีจะมีหลังคาจำนวนสามดัดเท่ากับช้อนที่สอง แต่ของวัดปราสาทจะมีหลังคาเพียงสองดัดเท่ากับด้านหน้าและเป็นหลังคาที่คลุมส่วนที่เป็นมุขหลัง

การที่จำนวนดัดไม่เท่ากันทั้งด้านหน้าและด้านหลังนั้น คงเป็นด้วยวัดช่องนนทรีอุโบสถด้านหลังไม่มีมุข เป็นพื้นพระอุโบสถทั้งหมด หลังคาจึงจำเป็นต้องมีสามดัด เพื่อจะได้คลุมพื้นที่ของพระอุโบสถได้เหมือนกับหลังคาช้อนที่สอง

ทรงหลังคา ลักษณะ—ทรงหลังคาของสถาปัตยกรรมสมัยนี้จะมีลักษณะจั่วที่บิ่บเล็ก ความสูงจากช่อถึงอกไก่จะมากกว่าความกว้างของช่อตั้งแต่แป้วเสาดั้งแป้วเสา ในจั่วชั้นที่หนึ่งนั้นความสูงของจั่วยิ่งจะมีมากขึ้น ประกอบกับโครงจั่วมีลักษณะอ่อนที่แนวกระเบื้องค่อนข้างมาก จึงทำให้เส้นขอบล่างของเครื่องลายองอ่อนด้วย ทำให้มองดูจั่วของสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายมีลักษณะบิ่บเล็กและสูง การที่มองดูบิ่บเล็กและสูงจะเพิ่มขึ้นเมื่อในเวลามองดูก็เพราะเกิดการอากาศกินด้วย (ดูภาพประกอบที่ 1)

ความสัมพันธ์ระหว่างเส้นต่าง ๆ ในสันหลังคากับฐานของอาคาร เนื่องจากฐานของอาคารมีลักษณะตักท้องข้างหรือท้องสำเภา เมื่อมองทางด้านข้างของอาคาร ดังนั้นจึงเป็นต้นเหตุให้ข้างในสมัยนั้นเกิดความคิดที่จะให้เส้นทุกเส้นตั้งแต่สันหลังคาทำอาคารเดียวกัน เมื่อมองดูแนวเส้นทั้งสองจะได้กลมกลืนหรือกินกัน จึงต้องทำให้เส้นทุก ๆ เส้นตั้งแต่สันหลังคาจนถึงเส้นล่างของเชิงกลอนของหลังคาชั้นที่หนึ่งทั้งด้านหน้าและด้านหลังของพระอุโบสถตรงช่อฟ้าขีดชั้น แทนที่จะอยู่ในระดับเดียวกับช่อฟ้าของชั้นที่สอง การขีดชั้นของหลังคาก็เป็นสาเหตุที่ทำให้ลักษณะของจั่วด้านหน้ามีความสูง บังเกิด

ความสูงและความสวยงามไปด้วย แต่การขีดชั้นนี้ก็เป็ผลเสียต่อสถาปัตยกรรมเป็นอย่างมากเช่นกัน เพราะระนาบของสันหลังคาจะบิด ไม่อยู่ตามลักษณะระนาบธรรมชาติอันเป็นสาเหตุทำให้เกิดจุดอ่อนในเรื่องโครงสร้างการมุงหลังคาดังจะกล่าวในเรื่องเกี่ยวกับโครงสร้างต่อไปในตอนหลัง

ลักษณะพิเศษของพระอุโบสถสมัยอยุธยาตอนปลายที่เกี่ยวกับหลังคาอีกก็คือ ลักษณะการยื่นของไชราหน้าจั่ว ไชราในทันทันก็คือระยะของสันหลังคาที่ยื่นเลยออกมาจากหน้าบันหรือหน้าจั่วตามประเพณีการยื่นไชราของหน้าจั่วโดยทั่วไปนั้น เส้นขอบริมของหลังคาทุกดับหรือเส้นแนวด้านข้างของตัวลายองหรือตัวรวยจะเป็นเส้นเดียวกับแนวเส้นการลัมเข้าผนังด้านสกัดหรือด้านหุ้มกลองของตัวพระอุโบสถอีกด้านหนึ่งสังเกตได้ง่าย ๆ ก็คือเส้นขอบของหลังคาจะทำมุมกับเส้นตั้งฉากประมาณ 2 องศา ทั้งนี้รวมถึงการลัมของฝาตัวเรือนไทยภาคกลางที่เป็นประเภทเรือนเครื่องสับด้วย แต่เส้นขอบของหลังคาสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายจะไม่สัมพันธ์กับเส้นลัมของฝาผนัง โดยจะมีองศาการลัมมากกว่าปกติ เรียกอย่างภาษาชาวบ้านว่าชะงอกทีเดียว รวมทั้งยังแตกต่างกับการยื่นของสถาปัตยกรรมล้านนาประเภทวิหารอีกด้วย โดย

สถาปัตยกรรมล้านนา นั้นจะยื่นเพียงเล็กน้อยจนเกือบจะเป็นเส้นตั้งฉากอันเหมือนกับเรือนไทยภาคกลาง (ดูภาพประกอบที่ 2 และ 3)

องค์ประกอบของหน้าจั่ว (ดูภาพประกอบที่ 4 และ 5) ดังที่กล่าวไว้ว่าหน้าจั่วของสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายมีลักษณะบิบบเล็กและสูงนั้น ทำให้องค์ประกอบต่างๆ ที่เป็นหน้าจั่วมีลักษณะประจำตัวดังนี้

พระอุโบสถวัดช่องนนทรีจะมีเครื่องปิดหัวกระเบื้องที่เรียกว่าเครื่องล่ายองเฉพาะชั้นที่หนึ่งทั้งด้านหน้าและด้านหลังเท่านั้น ส่วนชั้นที่สองหรือชั้นบนเครื่องปิดจะเป็นแบบรวยระกา เครื่องล่ายองหรือรวยระกาจะต้องทำความเข้าใจให้อยู่ในแนวเดียวกันก่อน เพราะการเรียกชื่อองค์ประกอบในปัจจุบันยังสับสนกันอยู่ระหว่างช่างที่เป็นสถาปนิก นักประวัติศาสตร์ศิลปะหรือประชาชนโดยทั่วไป ตัวล่ายองก็คือเครื่องปิดหัวกระเบื้องที่ทำด้วยไม้มาตั้งแต่สมัยโบราณที่พาดอยู่บนแปตั้งแต่อกไก่หรือใต้ข้อฟ้าลงมาถึงแปหัวเสาหรือหางหงษ์ และจากตีนผีลงมาถึงหางหงษ์ ในหลังคาตบที่สองสามหรือสี่ ถ้าไม้ตัวนี้ทำอาการวางพาดบนแปตัวแรกเหนือแปหัวเสาคล้ายอาการสะดุ้งของสัตว์เลื้อยคลานจะเรียกตบนี้ว่านาคสะดุ้ง และทำอาการเกี่ยวกระหวัด

ตรงแปวง องค์ประกอบของเครื่องล่ายองดังกล่าวเรียก ตัวล่ายอง ถ้าไม้ตัวนี้ทอดพาดแปทุกตัวโดยไม่ทำอาการต่าง ๆ คือทอดเรียบ ๆ ตั้งแต่หางหงษ์จนถึงอกไก่ ไม้ตัวนี้จะเรียกตัวรวยเรียกรวยระกาเมื่อรวมองค์ประกอบอื่นด้วย

เครื่องล่ายองของพระอุโบสถวัดช่องนนทรี แม้จะได้รับการซ่อมแซมมาแล้วแต่ก็ยังคงลักษณะและมีความสวยงามอยู่มาก จะเป็นไม้ทั้งชุดข้อฟ้าเป็นแบบปากนกหรือแบบปากครุฑ ใบระกาจะมีลักษณะเรียวยาวมาตรงนาคสะดุ้งและตรงวง โดยเฉพาะตรงใบระกาจะไม่มีการร้อยหรือที่ภาษาช่างเรียกเอ็นยึดระหว่างใบระกาหางหงษ์จะมีลักษณะเบนออกจากเส้นนาค อันเป็นลักษณะที่นิยมกันโดยทั่วไป ตรงวงหรือวงไอยราปลายของวงจะสะดุ้งออกเพียงเล็กน้อย

สำหรับชั้นที่สองนั้น เครื่องปิดเป็นแบบรวยระกา เนื่องจากการซ้อนของหลังคาของสถาปัตยกรรมสมัยนี้จะซ้อนกันชิดไม่ยกสูงและเนื่องจากยกสันหลังคาชั้นที่หนึ่งให้เชิดขึ้น จึงไม่สามารถทำเป็นเครื่องล่ายองเหมือนกันได้ เพราะเครื่องล่ายองมีองค์ประกอบที่ต้องห้อยลงยังด้านล่าง

หน้าบันของพระอุโบสถวัดช่องนนทรีนั้นจะเป็นแบบหน้าบันธรรมดาไม่มีตกแต่งด้วยการแกะ

สลักให้เป็นลายหน้าบัน ระหว่างแปหัวเสาทั้งสองก็ไม่มีตกแต่งด้วยกระจังฐานพระ แต่เป็นการแสดงโครงสร้างของโครงจั่วอย่างชัดเจนเหนือช่อประธานหรือช่อเอกจะมีส่วนประกอบของจั่วอีก 2 ชั้น โดยตั้งเสาตึกดาขึ้นรับช่อโทต่อเนื่องกันสองชั้นแล้วจึงตั้งเสาดังรับอกไก่ ที่เรียกเสาดังก็เพราะเป็นเสาสี่เหลี่ยมมิใช่เป็นไม้แผ่นแบนแบบใบดั่งของเรือนไทยภาคกลางโดยทั่วไป ในการตั้งเสาตึกดารับช่อโทชั้นที่หนึ่งนั้นตรงกลางหรือตรงกับเส้นศูนย์กลางของด้านหน้าจะตั้งเสาตึกดารับช่อโทอีกหนึ่งต้น ทำให้โครงสร้างดูเหมือนกับจั่วแบบลูกฟักหรือหน้าพรหมของเรือนไทยภาคกลาง ได้ชื่อทั้งเสาประธานหรือเสาร่วมในและช่อกระเบื้องหรือช่อหลังคาดับที่สองจะไม่มีตกแต่งด้วยกระจังปฏิฐานและกระจังรวน โดยเฉพาะได้ชื่อของเสาประธานจะไม่มีตกแต่งด้วยลายรวงผึ้งและลายการที่หน้าบันแสดงโครงสร้างอย่างชัดเจน (ดูภาพประกอบที่ 6) ทำให้เราได้ความงามของจั่วของโครงสร้างอย่างบริสุทธิ์ ได้เห็นจังหวะของการวางช่อ วางแปหาญ แปงวง และจั่วที่มีความสัมพันธ์กันอย่างดีอย่างเหมาะสมจะ พร้อมทั้งยังสามารถมองเห็นการเข้ากรอบจั่วให้เป็นหน้าบันโดยการต่อไม้เป็นช่วงจากแปถึงแปจากแปถึงอกไก่ แล้วกรุด้วยแผ่นไม้ที่เรียกว่าลูกฟักสำหรับข้างเสา

จนเต็มเรียกว่าหน้าจั่วหรือหน้าบัน การที่ไม่มีตกแต่งทุกสิ่งทุกอย่างเข้าไปทำให้ได้ความงามของหน้าจั่วที่บริสุทธิ์ดังกล่าว

การเข้ากรอบจั่วโดยการต่อไม้ระหว่างแปหัวเสากับแปหาญ ระหว่างแปหาญ กับแปงวง และระหว่างแปงวงกับอกไก่อันนั้น ทำให้เข้าใจโดยทั่วไปว่าโครงสร้างหลังคาของสถาปัตยกรรมสมัยนี้มีจันทันและเป็นจันทันต่อแท้ที่จริงแล้วไม้ที่ต่อขึ้นเป็นกรอบจั่ว ไม่ใช่จันทัน ถ้าเป็นจันทันต้องทำหน้าที่รับแป แต่แปทุก ๆ ตัววางอยู่กับปลายช่อโทโดยมีเสาตึกดารองรับ ทุกๆ โครงจั่วของพระอุโบสถวัดช่องนนทรีนี้ไม่มีจันทันเลย

ในกรณีนี้อาจมีการโต้แย้ง จึงขอชี้แจงว่าในอาคารบางหลังในสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยามีจันทันตรงส่วนที่หลังคาซ้อนกัน หรือตามโครงสร้างพระระเบียงรอบ ๆ พระอุโบสถหรือพระวิหารอาจมีจันทันตรงที่หลังคาซ้อนกัน หรือตรงที่หลังคาหักมุมตรงระเบียงคด แต่ที่มื่นนี้มิใช่จันทันแต่เป็นไม้ยึดโครงจั่วให้แข็งแรงไม่โย้เพราะโครงจั่วตรงนั้นต้องการความแข็งแรงความมั่นคง เนื่องจากเป็นส่วนที่จั่วซ้อนจั่ว หรือทำหน้าที่เป็นตะเข้ตรงส่วนที่หักมุม เพราะไม้ยึดโครงจั่วนี้ไม่ได้ทำหน้าที่รองรับแปเลย

ส่วนหน้าบันพระอุโบสถวัดปราสาท (ดูภาพประกอบที่ 7) นั้นผิดกับวัดช่องนนทรี (ดูภาพประกอบที่ 8) อย่างมาก ถึงแม้ว่าโครงสร้างลักษณะต่าง ๆ จะเหมือนกัน แต่หน้าบันวัดปราสาทนั้นจะมีการประดับตกแต่งอย่างวิจิตรพิสดารแทบจะเรียกได้ว่าเป็นวัดหลวง ส่วนวัดช่องนนทรีนั้นเป็นวัดชาวบ้านเอาทีเดียว เพราะมีการจำหลักลายที่หน้าบัน ที่อุตูปักนก ด้วยฝีมือที่วิจิตรงดงาม การจำหลักก็เป็นแบบแทบจะเรียกว่าลอยตัวรูปนารายณ์ทรงครุฑนั้นลอยเด่นอยู่เหนือกระจังฐาน พระที่ยกกระเปาะตรงศูนย์กลาง แม้ว่าด้วยอายุชั้ยทำให้บุบสลายสึกกร่อนไปมาก แต่ความงดงามก็ยังหลงเหลือดังกล่าวไว้แล้ว

ใต้กระจังฐานพระจะมีลายรวงผึ้งทั้งจั่วหน้าและจั่วหลัง มีความงดงามมาก เป็นที่ติดใจของศิลปินเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็สึกกร่อนไป และตามหลักฐานได้มีการซ่อมมาแล้วเช่นเดียวกับลายสาหร่ายก็เช่นเดียวกันที่มีความงามและสึกกร่อนไป

ขอย้อนไปถึงโครงจั่วของพระอุโบสถอีกเล็กน้อย ในแต่ละโครงจั่วจะมีไม้ยึดโครงจั่วเพื่อให้มั่นคง แข็งแรงแต่ไม่ได้รับแปแต่อย่างใด ส่วนเครื่องล่ายองนั้นได้รับการซ่อมและเปลี่ยนเป็นล่ายองปูนแล้วแต่จังหวะ รูปร่างของตัวล่ายองยังมีที่ท่า

ที่สวยงามสมเหตุสมผลอยู่ และขอยืนยันว่ามีใช้ฝีมือช่างในสมัยปัจจุบันนี้

ตัวพระอุโบสถ

ตัวพระอุโบสถในที่นี้หมายถึงตั้งแต่ระดับสูงสุดของผนังลงมาจนถึงพื้น พระอุโบสถวัดช่องนนทรีมีพื้นที่ทำสังฆกรรมอยู่จำนวน 5 ห้อง หรือ 5 ช่วงเสา และมี 1 ช่วงเสาเป็นมุขหน้า แต่ละช่วงเสาที่เป็นตัวพระอุโบสถจะมีเสาหลอกหรือเสาอิงกำกับอยู่ ที่ปลายเสาจะมีบัวปลายเสาลักษณะเป็นบัวจกกล ด้านข้างของพระอุโบสถจะมีหน้าต่างด้านละสองหน้าต่างอยู่ตรงช่วงเสาที่สองและช่วงเสาที่สี่ ประตุมิทั้งด้านหน้าและด้านหลังด้านละหนึ่งประตู เหนือประตูจะเป็นรูปโค้งแหลม แสดงถึงอิทธิพลทางสถาปัตยกรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ขนาดของพระอุโบสถจะมีขนาดไม่ใหญ่เท่าพระอุโบสถสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยทั่ว ๆ ไป เมื่อมีขนาดเล็กและมีความสูงมาก รวมทั้งผนังและเสายังลึ้มเข้า ทำให้รูปร่างของตัวพระอุโบสถสูงชะลูดขึ้นไปรับหรือส่งให้หน้าจั่วมีความสง่างามให้ความรู้สึกสูงส่งยิ่งขึ้น (ดูภาพประกอบที่ 9)

สำหรับพระอุโบสถวัดช่องนนทรีนี้ก่อนการซ่อมแซมคงมีสภาพในปัจจุบัน (ดูภาพประกอบที่ 10) หลังคาด้านหน้ามีเพียงสองตับ ด้านหลังและซอกที่สองมีจำนวนสามตับ ผู้ดำเนินการซ่อม

ได้เพิ่มจำนวนหลังคาชั้นอีกข้างละหนึ่งชั้น ชั้นที่หนึ่งหรือด้านหน้าจึงมีสามชั้น ชั้นที่สองและด้านหลังจึงมี 4 ชั้น เมื่อเพิ่มแล้วจึงจำเป็นต้องใส่คันทวยเพื่อช่วยรับชายคา และหลังคาชั้นที่เพิ่มของด้าน หลังได้ทำเป็นกันสาดอ้อมไปด้านหลังหรืออดหน้ากลองแล้วใส่คันทวยรับ สภาพเดิมของด้าน หลังจะเป็นผนังก่ออิฐฉาบปูนขึ้นไปจนถึงแปหัวเสาหลังคาชั้นที่สองแล้วเว้นอุดปีกนกไว้ก่อนที่จะก่ออิฐฉาบปูนขึ้นไปจนถึงระดับแปหัวเสาของหลังคาชั้นที่หนึ่ง เมื่อมองดูด้านหลังของพระอุโบสถ (ดูภาพประกอบที่ 11) จะเห็นว่าช่างโบราณมีความเข้าใจถึงคุณสมบัติของวัสดุ ตรงไหนเป็นก่ออิฐฉาบปูนก็จะแสดงเท่าที่เป็น ส่วนที่เป็นไม้ก็จะไม่เอาปูนเข้าไปเกี่ยวข้องหรือปิดบังหน้าบันหรืออุดปีกนกแสดงโครงสร้างอันงดงาม เขาจะไม่ทำปูนไปปิด ทั้งนี้เพื่อให้วัสดุต่างๆ ได้แสดงคุณสมบัติและความงามอย่างเต็มที่ แต่การซ่อมที่เพิ่มกันสาดเข้าไปด้านหลังทำให้บดบังรูปทรงอันงดงาม และทำลายเส้นกรอบของทรงตัวอาคารที่เป็นเอกลักษณ์ของตัวเองอย่างเต็มที่ไปด้วย (ดูภาพประกอบที่ 12)

การเพิ่มหลังคาอีกหนึ่งชั้นทำให้ต้องมีคันทวยรับชายคา ซึ่งแบบเดิมนั้นเป็นลักษณะเฉพาะของอาคารหลังนี้ เพราะหลังคาชั้นที่หนึ่งมีจำนวนสองชั้น ชายคาที่วางอยู่บนช่อที่ยื่นออกมาจากช่อรับอุดปีกนก จึงไม่จำเป็นต้องมีคันทวย

สำหรับชั้นที่สองมีหลังคาจำนวนสามชั้น ชั้นที่หนึ่งอยู่บนช่อของเสาประธาน ชั้นที่สองอยู่บนช่อรับอุดปีกนก ส่วนชั้นที่สามนั้นชายคาและแปปลายเต้าอยู่บนช่อของเสาประธานแล้วยื่นปลายออกไปรับที่เรียกชื่อส่วนนี้ว่า ช่อแทนเต้า เพราะว่าทำหน้าที่แทนเต้าออกไปรับแปหัวเสา จึงมีความแข็งแรงพอไม่ต้องมีคันทวยรับชายคา

เมื่อมีการซ่อมแซมจะด้วยความต้องการให้ชายคาป้องกันแดดฝนได้เพิ่มขึ้น และผู้ซ่อมแซมคงพิจารณาว่าแบบของสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายต้องเป็นแบบ มีคันทวยตามแบบของพระอุโบสถของวัดปราสาทหรือพระอุโบสถวัดต่าง ๆ ของจังหวัดเพชรบุรี ซึ่งตามความเป็นจริงแล้วสถาปัตยกรรมสมัยเดียวกันไม่จำเป็นต้องเหมือนกันทุกอย่างในรายละเอียด โดยเฉพาะวัดต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งวัดหลวงและวัดราษฎร์ รวมถึงกำลังเงิน ฝีมือช่าง ความนิยมของสังคมแต่ละถิ่นด้วย โดยเฉพาะวัดช่องนนทรีนั้นก็พอจะพิจารณาได้ว่าเป็นวัดราษฎร์ เพราะไม่มีการตกแต่งที่ละเอียดลออเลย หน้าบันก็ไม่มีการแกะสลักเป็นลวดลาย บัวปลายเสาก็ทำแบบธรรมดาตามแบบประสาช่างชาวบ้าน และที่สำคัญที่สุดเครื่องลายองและรววยระกาเก่า ถึงแม้ว่าไม่สามารถเชื่อได้สนิทใจว่าเป็นของเดิมแท้ แต่ท่วงทีของตัวลายอง ตัวรววย ช่อฟ้า หางหงษ์ ก็สุดที่จะสวยงาม แต่เมื่อการซ่อมเสร็จแล้วเข้าใจ

ว่าผู้มีหน้าที่ซ่อมคงจะตั้งใจฝีมือหรือหลงในสมัย หรือแบบอย่างช่างชาวเพชรบุรี จึงทำให้วงมี ปลายสับตมากกว่าปกติ รวมทั้งปลายยอดสุด ของข้อฟ้าก็สับตหลายหน (ดูภาพประกอบที่ 13) จึงถือว่าการซ่อมนี้เป็นการทำลายแบบอย่าง ทำลายความเชื่อความทรงจำในงานสถาปัตยกรรม อย่างกะทันหันด้วย

โครงสร้างของหลังคา

สิ่งที่จะยึดและถือว่าเป็นลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายอีกอย่างหนึ่ง และเป็นสิ่งที่ช่วยเสริมลักษณะเฉพาะให้เด่นยิ่งขึ้น คือลักษณะของหลังคาอันหมายรวมถึงโครงสร้าง ด้วย ตามที่กล่าวแล้วว่าสันหลังคาของสถาปัตยกรรมยุคนี้มีความอ่อนตรงกลางและขีดหัวขีดท้าย การอ่อนและการขีดหัวขีดท้ายนี้เป็นผลกระทบถึงระบบโครงสร้าง และยังเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้สถาปัตยกรรมในสมัยนี้เสื่อมโทรมเร็วกว่าที่ควรจะเป็น ซึ่งผิดกับการตกห้องข้าง หรือห้องสำเภาของฐาน ที่ไม่เป็นผลกระทบในเรื่องโครงสร้างหรือสาเหตุในการเสื่อมโทรมเลย

โครงสร้างหลังคาสถาปัตยกรรมสมัยนี้มีลักษณะ เหมือนกับโครงสร้างหลังคาของสถาปัตยกรรมล้านนาที่เรียกว่ามัดต่างใหม่ หรือมัดตั้งใหม่ ลักษณะโครงสร้างของหลังคาจะแสดงการถ่ายเทน้ำหนัก จากหลังคาเป็นทอด ๆ (ดูภาพประกอบที่ 14)

จนถึงกำแพง ซึ่งกำแพงเป็นแบบกำแพงรับน้ำหนัก ลักษณะของโครงจั่วมีสองแบบ โดยทั้งสองแบบจะแตกต่างกันเล็กน้อย ทั้งสองแบบจะมีข้อใหญ่หรือข้อประธานวางพาดบนสันกำแพง ทั้งสองข้าง แล้วยื่นปลายออกไปโดยทำหน้าที่เป็นตัวรองรับแปปลายเต้าในพื้นหลังคาชั้นที่สอง จะตั้งเสาตึกตาจากข้อประธานชั้นไปรับข้อโทแปหัวเสา รวมทั้งโครงของหลังคาส่วนนี้ สำหรับโครงหลังคาชั้นที่สองหรือชั้นบนนั้น จะตั้งเสาตึกตาขนาดใหญ่จากข้อประธานชั้นไปรับชุดโครงของจั่ว โครงจั่วชุดนี้จะมีข้อโทจำนวนสองข้อแล้วจึงตั้งเสาตั้งชั้นไปรับอกไก่ (ดูภาพประกอบที่ 15)

การถ่ายเทการรับน้ำหนักของโครงสร้างหลังคา จะถ่ายน้ำหนักเป็นทอดๆ ตั้งแต่เครื่องมุงระแนงกลอนก็จะถ่ายลงสู่อกไก่และแป แล้วจึงถ่ายไปยังตั้ง เสาตึกตา ข้อโท เป็นลำดับไปจนถึงข้อประธาน ในที่สุดกำแพงทั้งหมดก็จะเป็นส่วนที่รับน้ำหนักทั้งหมดก่อนที่จะถ่ายลงสู่พื้นดินต่อไป ดังนั้นกำแพงของโบสถ์วิหารที่เป็นแบบกำแพงรับน้ำจึงต้องมีความหนา มากกว่าปกติ

ที่กล่าวมาว่าลักษณะของโครงสร้างหลังคาเป็นสาเหตุที่ทำให้อาคารเสื่อมโทรมนั้น ขอชี้แจงเป็นลำดับไปดังนี้

กระเบื้อง กระเบื้องที่ใช้เป็นเครื่องมุงเป็นชนิดกระเบื้องกาบกล้วยหรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่ากระเบื้องกาบ กระเบื้องชนิดนี้มีลักษณะพิเศษเฉพาะคือ คิวอันหงายอัน อันหงายจะมีลักษณะแบน ด้านข้างทั้งสองข้างงอนขึ้น ด้านบนที่มีขอจะกว้างกว่าด้านปลาย ส่วนอันคว่ำหรือตัวครอบจะมีลักษณะเหมือนกาบกล้วย ด้านบนมีวงหรือขอสำหรับเกี่ยวระแนงและด้านบนนี้จะมีขนาดเล็กกว่าด้านปลาย กระเบื้องแบบนี้จะมีลักษณะสวยงาม นิยมใช้กันมากสำหรับสถาปัตยกรรมสมัยนี้ แต่มีจุดอ่อนในการมุง อายุการมุงและอายุของกระเบื้องไม่ยืนยาว ประกอบกับขนาดของโครงสร้างบางชิ้นไม่ได้มาตรฐาน การมุงกระเบื้องกาบกล้วยนี้โครงสร้างต้องมีระแนงกลอนวางอยู่บนแป ในการมุงจะวางกระเบื้องตัวหงายห่างเป็นระยะ ๆ พอที่กระเบื้องตัวคว่ำจะครอบได้พอดี จุดอ่อนที่เกิดขึ้นก็เนื่องจากกระเบื้องมีน้ำหนักมาก เมื่อมุงเสร็จทั้งหลัง น้ำหนักที่ถ่ายลงมาจากกระเบื้องแฉลบจนถึงแฉลบล่างจะรวมเป็นน้ำหนักมากมาย วงหรือขอของกระเบื้องตัวคว่ำซึ่งมีความยาวมากกว่าปกติก็จะรับน้ำหนักไม่ไหวทำให้วงหัก หรือถ้าบางแผ่นไม่หักก็อาจหลุดเลื่อนลงเนื่องจากเกี่ยวกับระแนงไม่ล็อกพอ เพราะระแนงมีขนาดไม่ได้มาตรฐานใหญ่บ้างเล็กบ้าง แม้แต่ในระแนงอันเดียวกันดังที่ได้กล่าวเรื่องมาตรฐานมาแล้ว

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าหลังคาอ่อน หัวท้ายขีดขึ้นนั้นทำให้ผืนของหลังคาไม่อยู่ในระนาบปกติ (ดูภาพประกอบที่ 16) ผืนของหลังคาจะเหลงตรงกลาง ส่วนหลังคาซ้อนที่หนึ่งก็จะเหลงตรงที่เชื่อมกับผนังซ้อนที่สองหรือซ้อนบน เมื่อผืนหลังคาไม่อยู่ในระนาบปกติการมุงกระเบื้องก็จะไม่เป็นไปตามปกติ หรือถูกหลักในการมุงด้วยตรงที่เหลงกระเบื้องก็จะซ้อนกันมากกว่าตรงหัวท้าย เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้กระเบื้องชำรุดทรุดโทรม หลังคาที่ชำรุดด้วยสาเหตุดังกล่าวมานั้นเกี่ยวกับกระเบื้องที่มุง แต่ลักษณะพิเศษของทรงหลังคารวมทั้งโครงสร้างก็เป็นสาเหตุทำให้สถาปัตยกรรมสมัยนี้มีอายุสั้นกว่าที่ควรจะเป็น (ดูภาพประกอบที่ 17 และ 18)

จากการที่ได้วิจัยเรื่องสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ในการร่วมวิจัยเรื่อง วิธีการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังวัดช่องนนทรี โดยมีผู้วิจัยในสาขาอื่นอีกหลายสาขา และร่วมกับคณะวิจัยจากมหาวิทยาลัยจิตรศิลป์และการดนตรี แห่งโตเกียว มหาวิทยาลัยศิลปากร และกรมศิลปากรเพื่อเสนอต่อมูลนิธิโตโยต้า เมื่อ พ.ศ. 2528 นั้นได้พบว่า โครงหลังคาซ้อนที่หนึ่งที่ผืนของหลังคาเหลงมายังตรงที่ซ้อนกับซ้อนที่สองแล้ว ระยะของช่อตรงหน้าบันมีความกว้างมากกว่าระยะยาวของช่อตรงที่หลังคาซ้อนกันรวมทั้งระยะความสูงจากช่อถึงอกไก่ตรงหน้าบัน

ก็มีระยะมากกว่าตรงหลังคาที่ซ้อนกันด้วย สิ่ง
ที่พบนี้ก็เป็นที่สำคัญที่ทำให้ระนาบของ
ผืนหลังคาไม่อยู่ในลักษณะขรุขระ มีอาการ
บิด ไม่อยู่ในรูปสี่เหลี่ยมด้วยความสูงของคั้งไม้
เท่ากัน เมื่อระนาบของผืนหลังคาไม่อยู่ในอาการ
ปกติ การมุงกระเบื้องก็จะผิดปกติไปด้วย ถึง
แม้กระเบื้องจะอยู่ในสภาพดี แต่ลักษณะของ
หลังคาที่เทลง การบิดของระนาบก็ทำให้ฝนรั่ว
ได้

การแก้ปัญหาในเรื่องนี้เราไม่สามารถไปแก้รูป
แบบของโครงสร้างได้ ควรแก้ด้วยวัสดุหรือวิธี
มุง การแก้ด้วยวัสดุก็คือเปลี่ยนระแนงให้มี
ขนาดมาตรฐานเดียวกัน ใช้กระเบื้องแบบใหม่
ที่มีแผ่นคว่ำและแผ่นหงายเป็นแผ่นเดียวกัน
และแทนที่จะใช้ขอในตัวยกก็เปลี่ยนเป็นเจาะ
รูใส่ตะปูเกลียวแทน หรือจะแก้ไขด้วยวิธีวาง
ระแนงให้ขนานกันทั้งผืนหลังคา โดยระแนง
อันที่อยู่ใกล้ ๆ สันหลังคาจนถึงข้อฟ้าจะมีความ
ยาวน้อยลงตามลำดับ เมื่อมุงกระเบื้องแล้วก็ใช้
วิธีทำหลบสันหลังคาปิดกระเบื้องเอา

ตามที่กล่าวว่าลักษณะของโครงจั่วมีสองแบบ
โดยที่เขียนถึงแบบจั่วของพระอุโบสถวัดช่อง-
นนทรีไปแล้วนั้น อีกแบบหนึ่งที่จะกล่าวก็คือ
โครงจั่วแต่ละจั่วก็เหมือนกันกับวัดช่องนนทรี
แต่ระหว่างแปแต่ละตัวที่เป็นแนวของการวาง
กลอนนั้น มีไม้วางยึดระหว่างเสาตึกตากับตรง

เหนือแปแต่ละตัว ซึ่งบางท่านเรียกว่าจันทันต่อ
จันทัน ต่อนี้ถ้าเป็น สถาปัตยกรรมสมัยรัตน-
โกสินทร์แล้วขอยอมรับว่ามี เพราะไม้ตัวนี้มีการ
บากวางแปด้วย แต่สำหรับสถาปัตยกรรมสมัย
อยุธยาตอนปลายแล้ว ไม้ตัวนี้ยึดโครงไว้เฉย ๆ
มิได้ใช้วางพาดแป ระยะของแปที่วางอยู่บนข้อ
โทแต่ละตัวนั้นมีระยะที่พอที่จะรับน้ำหนักวาง
กลอนได้พอดี โครงหลังคาแบบมีไม้ยึดนี้ มีตัว
อย่างที่พระอุโบสถวัดปราสาทก่อนมีการซ่อมแซม

สำหรับหน้าบันของพระอุโบสถวัดช่องนนทรี
เป็นแบบจั่วลูกฟัก แผลงหน้าจั่วมีไม้ลักษณะเป็น
จันทันต่อตามที่เข้าใจกันนั้น ขอยืนยันว่าไม้ชิ้น
ไม่ใช่จันทันแต่เป็นกรอบของหน้าจั่วทำหน้าที่
บังคับลูกฟักโดยการเจาะร่อง ในกรณีที่เป็น
หน้าบันแกะสลักกลดลายไม้ที่เป็นหน้าบันจะใช้
ไม้แผ่นต่อกันให้เป็นแผลงในทางตั้ง แผลงหน้าบัน
ตรงใดตรงกับตำแหน่งของแป ก็เจาะให้เป็น
ช่องขนาดเท่ากับขนาดของแปแล้วจึงสวมให้เข้า
กับแป แล้วจึงยึดให้ติดกับโครงจั่วอีกทีหนึ่ง

โครงสร้างหลังคาที่เป็นลักษณะพิเศษอีกอย่าง
หนึ่งก็คือ แป แปของสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา
ตอนปลายจะเป็นชนิดแปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ไม่ว่า
จะเป็นแปลาน แปงวง หรือแปหัวเสา ขนาด
ของแปจะเล็กใหญ่ขึ้นอยู่กับความสำคัญ เช่น
แปหัวเสาส่วนมากจะมีขนาดใหญ่กว่าชนิดอื่น
รองลงไปก็แปงวงแต่ก็มีขนาดไม่ห่างกับแปลาน

มากนัก ที่ว่าแปสมัยนี้มีลักษณะพิเศษก็คือ ลักษณะการวางแปของซ้อนที่หนึ่ง ปลายของแปทุกตัวจะไม่อยู่ในแนวระดับหรือแนวที่ตั้งฉากกับเส้นตั้ง แต่แปทุกตัวจะเชิดขึ้นโดยเริ่มต้นตั้งแต่ตรงที่หลังคาซ้อนกัน การเชิดนี้แปแต่ละตัวก็จะไม่ขนานกัน แต่จะเฉลียงองศาการเชิดคล้ายเป็นเส้นรัศมีจากจุดศูนย์กลางเดียวกัน ที่แปต้องทำอาการเชิดขึ้นก็เพื่อให้มีจังหวะของแปรับกับแนวการเชิดขึ้นของอกไก่นั่นเอง

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ก็เพื่อแสดงให้เห็นถึงลักษณะเด่น ลักษณะเฉพาะหรือเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย ที่มีลักษณะ

แตกต่างไปจากสถาปัตยกรรมสมัยอื่น และเพื่อเป็นเอกสารที่ยึดถือหรือใช้เป็นแนวทางให้คนคว่าต่อไป ก่อนที่สถาปัตยกรรมสมัยนี้จะถูกซ่อมแซมโดยไม่ถูกวิธีหรือไม่ยึดถือแบบอย่างของในสมัยของสถาปัตยกรรมเพียงคำหนึ่งถึงแต่เรื่องงบประมาณหรือป้องกันการเสื่อมโทรมเฉพาะสิ่งในอาคารเท่านั้น การซ่อมแซมนี้ได้กระทำไปแล้วกับพระอุโบสถวัดช่องนนทรี และที่จะถูกดำเนินการซ่อมต่อไปก็พระอุโบสถวัดปราสาท ซึ่งอีกไม่นานเกินรอเรา ๆ ท่าน ๆ จะหาหลักฐานทางสถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยาตอนปลายไม่ได้อีกเลย

บรรณานุกรม**ภาษาไทย**

ทองใหญ่ ทองใหญ่ ม.ร.ว. และคณะ “วิธีการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังวัดช่องนนทรี” รายงานวิจัยเสนอต่อมูลนิธิโตโยต้า, 2528.

พระพรหมพิจิตร ศาสตราจารย์ “พุทธศิลป์ สถาปัตยกรรมภาคต้น” โรงพิมพ์พระจันทร์, พระนคร, 2495.

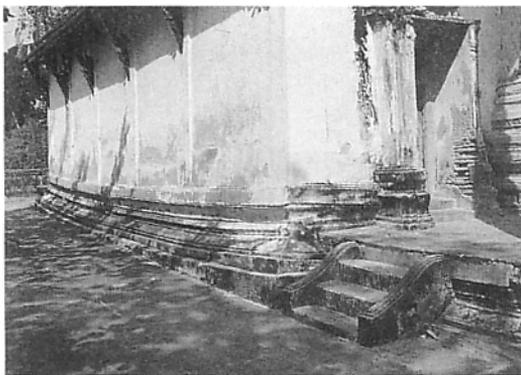
ภาษาอังกฤษ

Silpa Bhirasri, Professor “**Thai Buddhist Art (Architecture)**” Fine Arts Department, Bangkok, B.E. 2513.

ภาพที่ 1

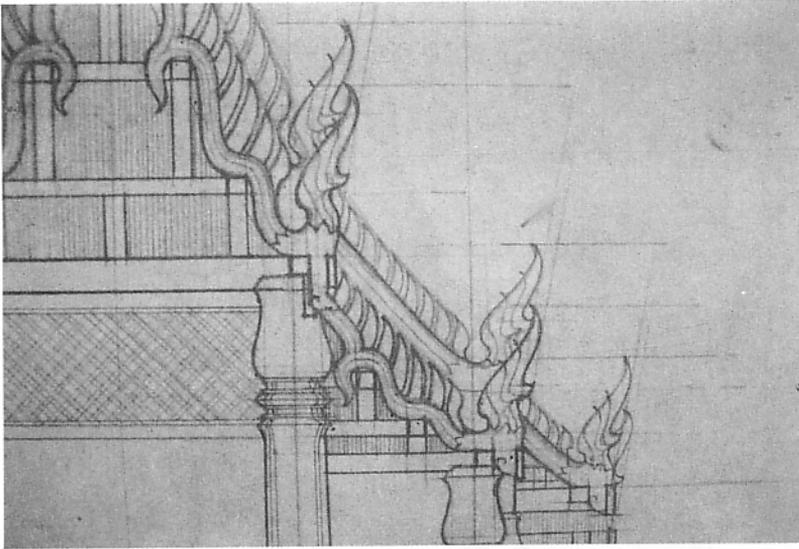
ลักษณะจั่วที่บีบเล็กและสูง (วัดปราสาท นนทบุรี)

ภาพที่ 2, 3

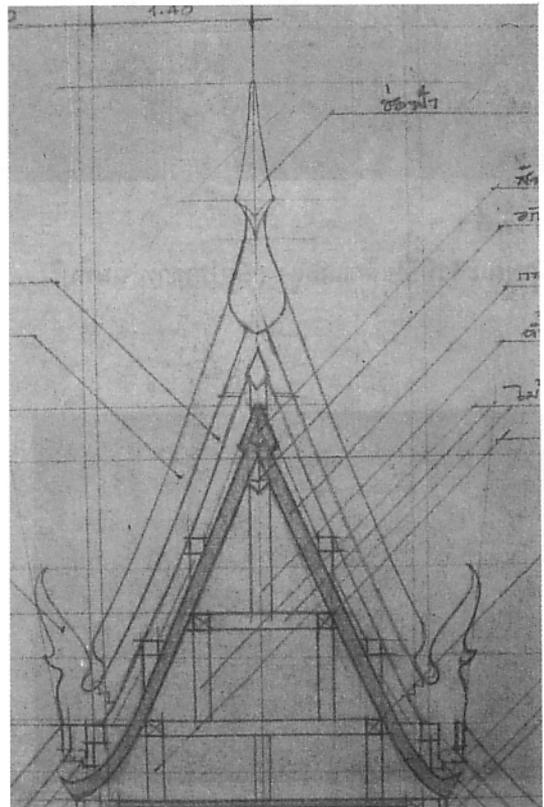
ความสัมพันธ์ระหว่างเส้นผืนหลังคากับฐาน
(วัดปราสาท นนทบุรี)

ภาพที่ 4, 5

แสดงเครื่องลำยองและรวยระกา (วัดช่องนนทรี กทม.)

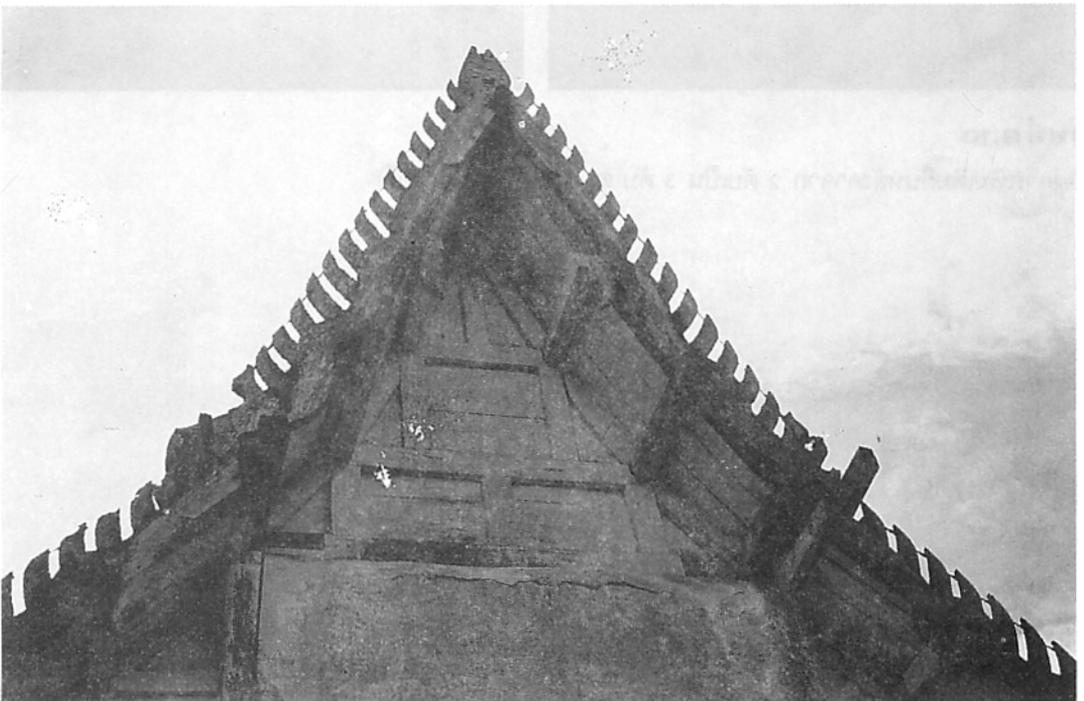
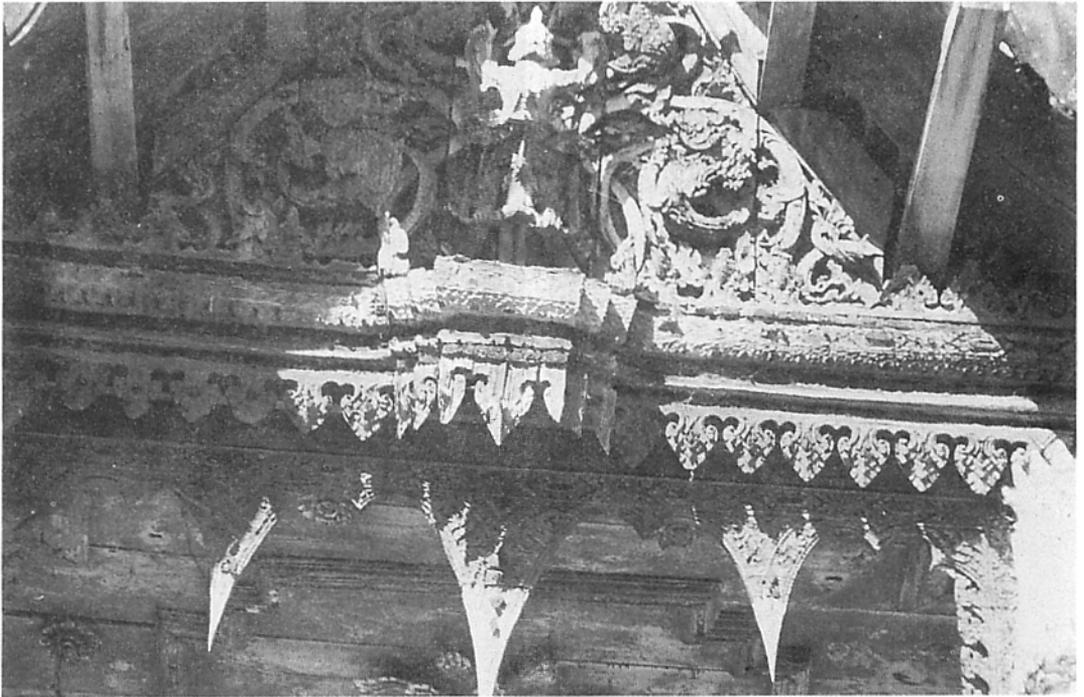

ภาพที่ 6

แสดงจังหวะการวางช่อเอก ช่อโท เสาดูกตา เสาดั่ง (วัดช่องนนทรี กทม.)

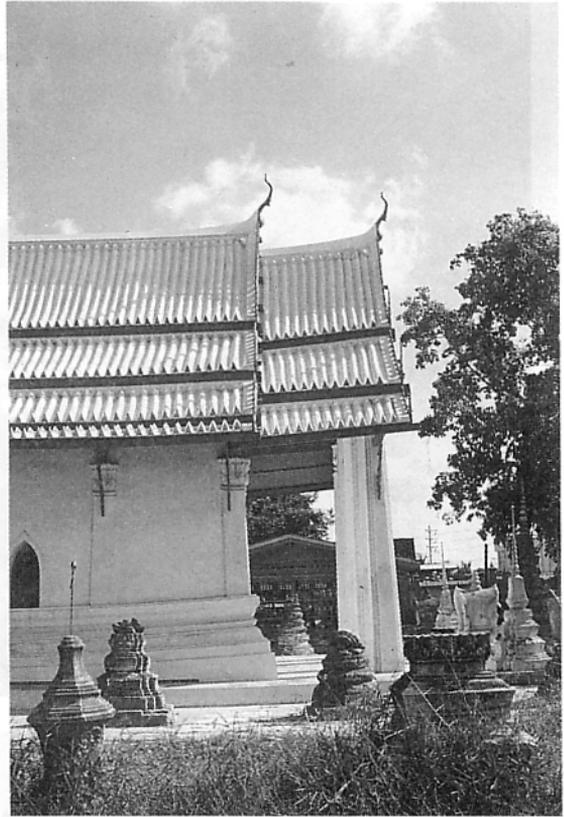
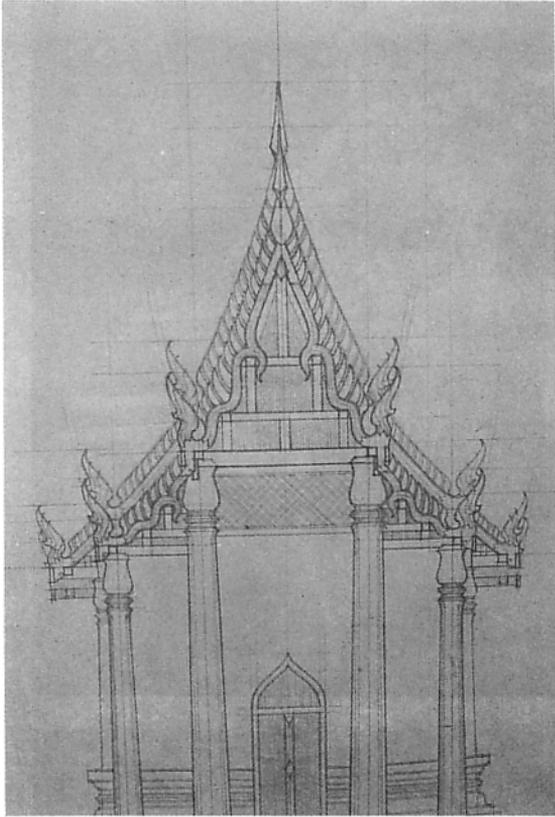

NA
6
ท 9 ต 67
2530
ก. 7

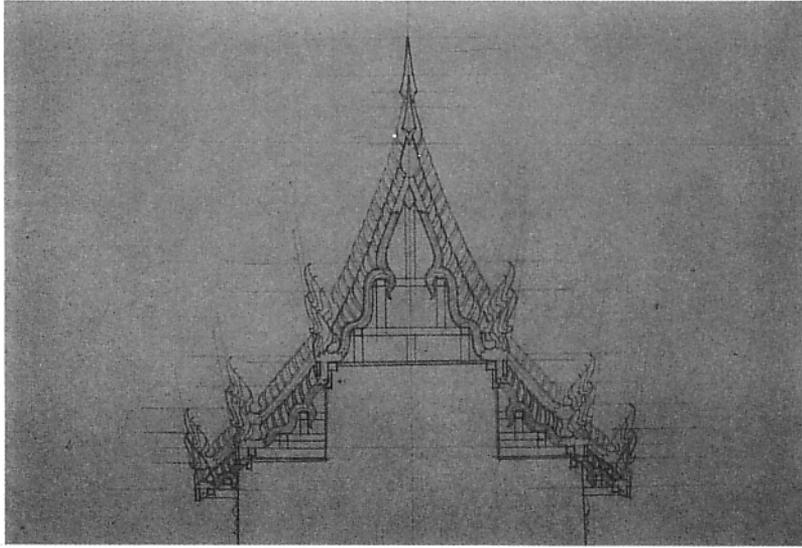
ภาพที่ 7,8

แสดงการตกแต่งหน้าบ้านที่แตกต่างกัน (วัดปราสาท, วัดช่องนนทรี)

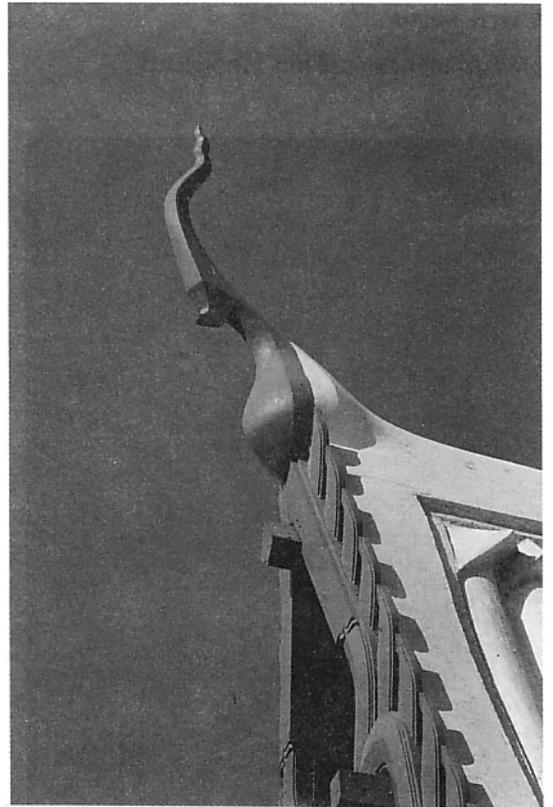
ภาพที่ ๑.๑๐

แสดงการเพิ่มเติมชั้นหลังคาจาก 2 ชั้นเป็น 3 ชั้น ตรงมุข (วัดช่องนนทรี)

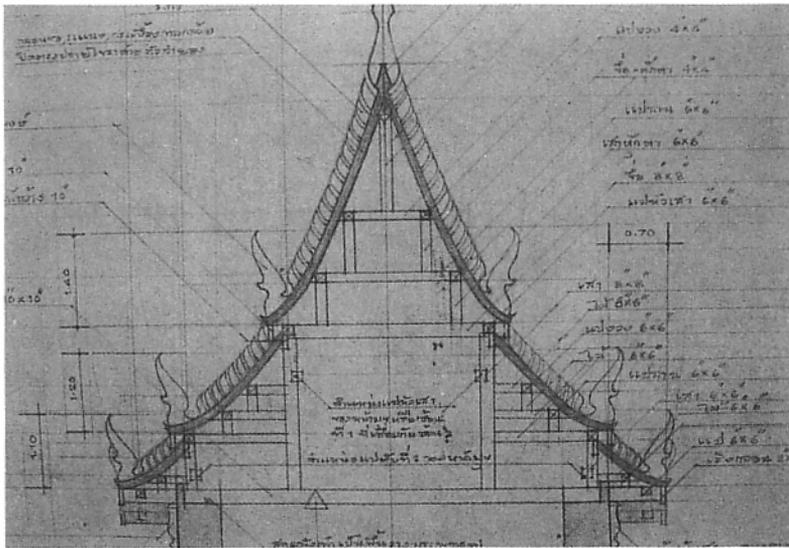
ภาพที่ 11.12

การเพิ่มหลังคาตึกที่ 4 เป็นกันสาดด้านหลัง
(วัดช่องนนทรี)

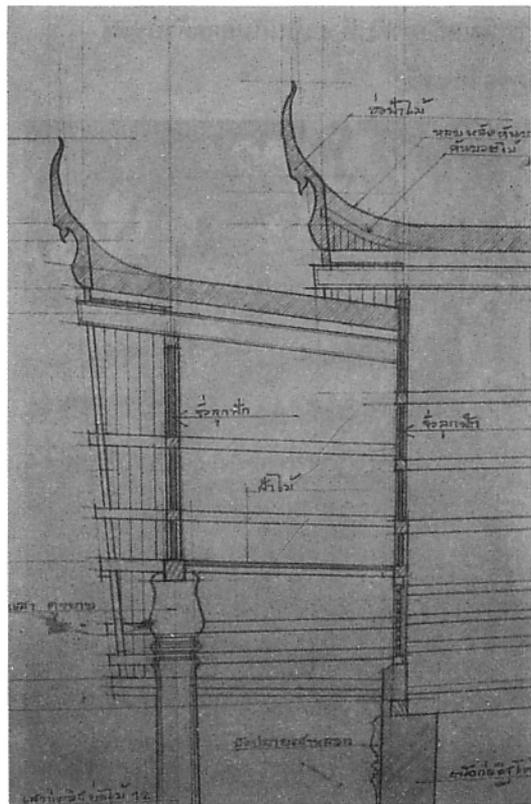
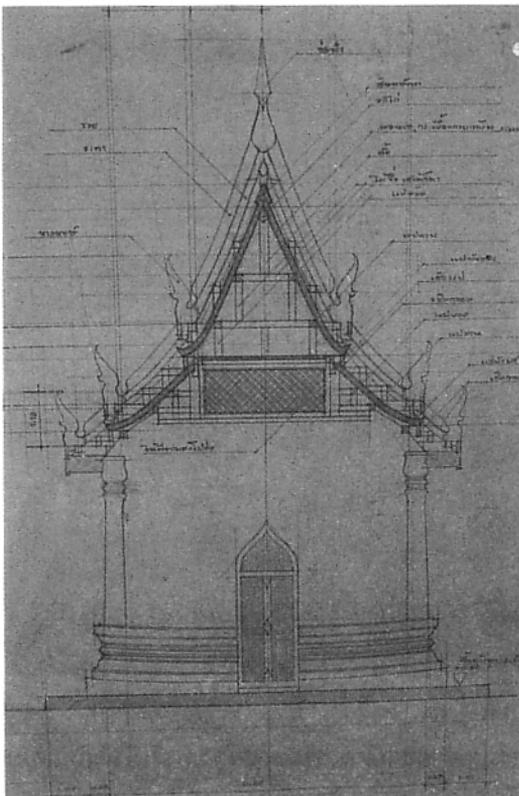

ภาพที่ 13

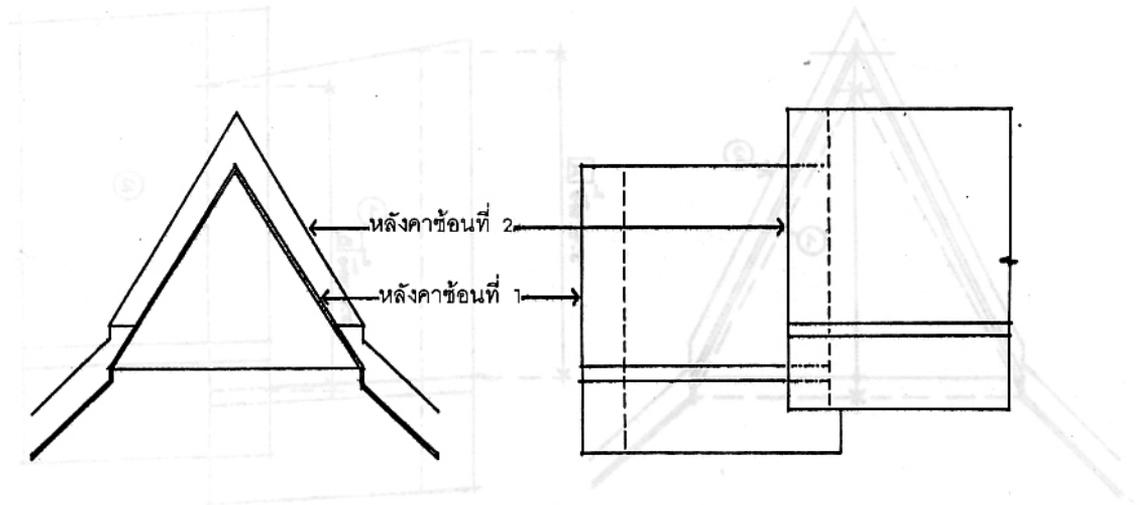
การนำเอาสถาปัตยกรรมสกุลช่างเพชรบุรีมาเป็นแบบ
อย่าง (วัดช่องนนทรี)

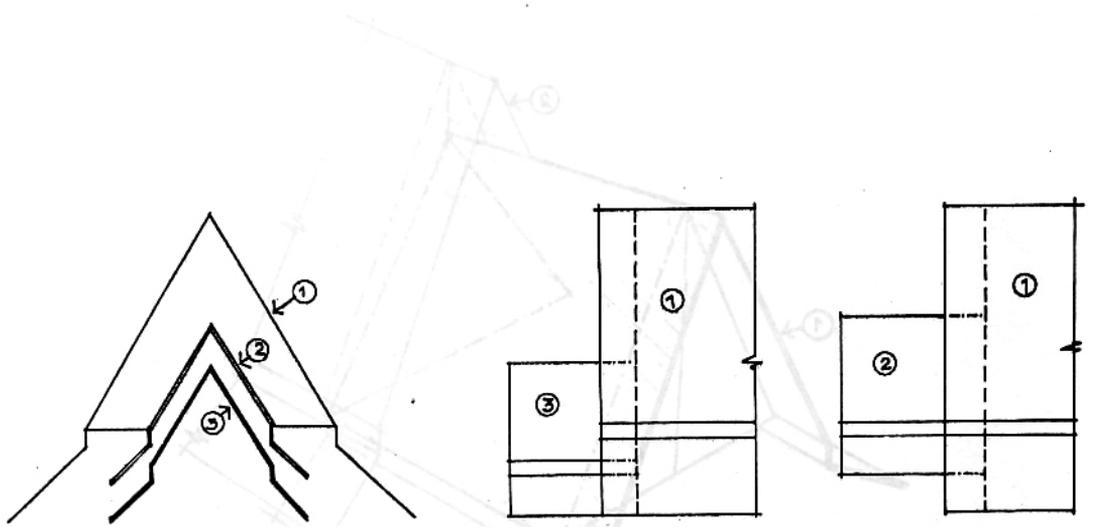
ภาพที่ 14,15
แสดงโครงสร้างของหลังคา (วัดช่องนนทรี)

ภาพที่ 16
แสดงการ ช้อน การเชื่อมหลังคา (วัดช่องนนทรี)

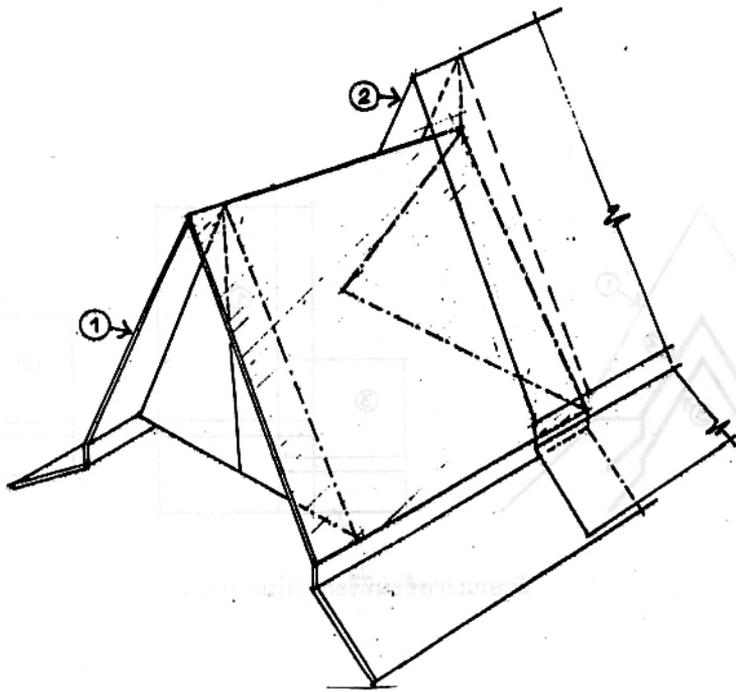
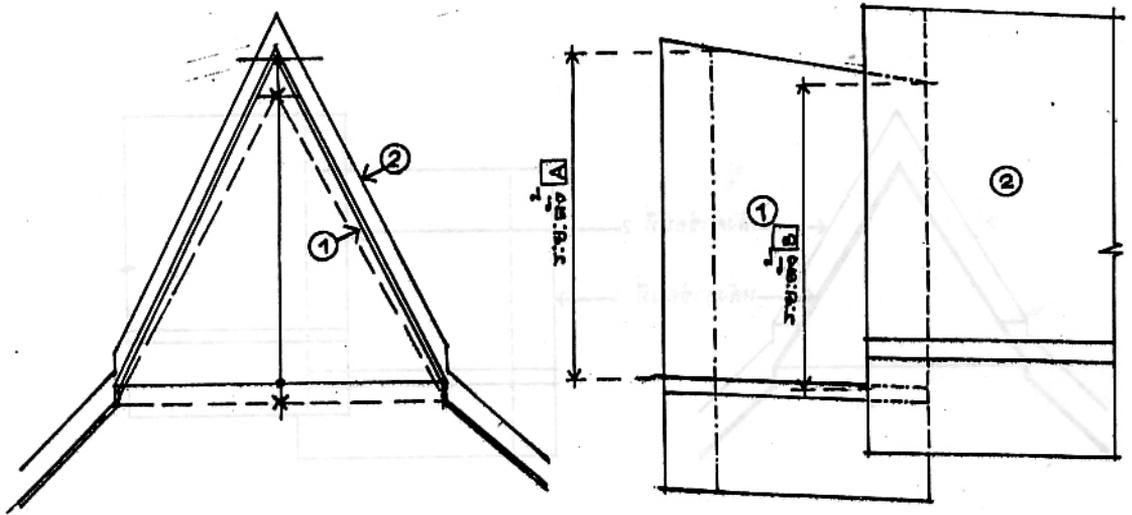

ลักษณะการซ้อนที่ความกว้างของช่อเท่ากัน

ลักษณะการซ้อนที่ช่อกว้างไม่เท่ากัน

ภาพที่ 17 ลักษณะการซ้อนหลังคา

ภาพที่ 18

ลักษณะพิเศษของสถาปัตยกรรมอยุธยาตอนปลายที่หลังคาของชั้นที่ 1 จะถูกลดความสูงของดั่งลงตรงที่จะเชื่อมกับจั่วชั้นที่ 2 ทำให้ผนังหลังคาไม่อยู่ในสภาพปกติ (ดั่ง A ยาวกว่าดั่ง B)